

A DEMOKRATIKUS BERENDEZKEDÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSÁBAN

Vázlatos áttekintés

KOMÁROMI László*

1. Bevezetés

A Katolikus Egyház kiforrott tanítással rendelkezik az államról és a demokráciáról. A demokratikus gondolat egyes elemei már a középkori keresztény gondolkodók, így Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás munkásságában megjelentek,¹ a felvilágosodásban gyökerező modern demokráciaelméletek azonban nem a Katolikus Egyház, hanem sokkal inkább a protestantizmus fölfogásából eredeztethetők.² A pápai megnyilatkozások a 19. század végétől, s különösképpen a 20. század közepe tájától kezdenek egyre részletesebben reflektálni a demokráciára, a demokratikus berendezkedésekre és illesztik be a reflexiót az államról szóló egyházi tanításba.

Amit ma a Katolikus Egyház társadalmi tanítása a demokráciáról mond, az részben szakirodalmi,³ részben hivatalos egyházi összefoglalókból⁴ mintegy pillanatfelvételnél megismerhető. Ezekből azonban önmagukban nem rajzolódik ki az elmúlt mintegy 135 év tanításának fejlődése és az azon belüli

* Habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK.

¹ Ld. KOMÁROMI László: Demokrácia. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 295–296.

² Uo. 300. skk.

³ Ld. pl. BERAN Ferenc – LENHARDT Vilmos: *Az Egyház társadalmi tanítása*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 183–184.

⁴ Ld. AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKA PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. A politikai közösségről szóló nyolcadik fejezet, azon belül is a demokrácia rendszeréről szóló IV. alfejezet, 208–212.

hangsúlyeltolódások. Az alábbiakban az egyes pápai megnyilatkozások, illetve zsinati dokumentumok áttekintésével ennek felvázolására teszek kísérletet.

2. A demokráciáról szóló hivatalos egyházi reflexiók

2.1. XIII. Leó: De libertate humana (1888)

Ismereteim szerint az első olyan katolikus egyházfői dokumentum, amely állást foglal a demokratikus állam kapcsán, XIII. Leó 1888. június 20-án kiadott, az emberi szabadságról szóló, *De libertate humana* kezdetű enciklikája, amely szerint „önmagában nem helytelen egy, a nép által mérsékelt kormányformának az előnyben részesítése, ha tiszteletben tartják a közhatalom forrásáról és gyakorlásáról szóló katolikus tanítást”. Az enciklika hozzáteszi, hogy „az egyház nem vet el egyet sem a különböző kormányformák közül, amely alkalmas arra, hogy előmozdítsa az egyén jólétét; csak azt kívánja – s ezt maga a természet parancsolja –, hogy oly módon valósítsák meg, hogy az ne sértse senkinek, különösképp az egyháznak a jogait”.⁵

2.2. XII. Piusz 1944. december 24-i karácsonyi rádióbeszéde

A következő pápai megnyilatkozás XII. Piusz pápának a II. világháború árnyékában 1944. december 24-én elhangzott karácsonyi rádióbeszéde.⁶ A beszéd visszautal XIII. Leó előbb említett megfogalmazására, majd a demokratikus

⁵ XIII. LEÓ pápa: De libertate humana. *Acta Sanctae Sedis (ASS)*, vol. 20. (1887) 613. A latin szöveg nem használja a demokrácia kifejezést („Atque etiam malle reipublicae statum populari temperatum genere, non est per se contra officium”). A Vatikán hivatalos honlapján elérhető olasz fordítás „a népi részvétel által szabályozott” államtípusról, az angol és francia fordítások „demokratikus kormányformáról”, illetve „demokratikus elemről” beszélnek. Ld. <https://tinyurl.com/yckk684a>

⁶ XII. PIUSZ pápa: Nuntius radiophonicus, a Summo Pontifice die XXIV mensis Decembris a. MCMXLIV, in privilegio Nativitatis D. N. Iesu Christi, universo orbi datus. *Acta Apostolicae Sedis (AAS)*, vol. 37. (1945) 10–23. Magyar fordításai: *XII. Pius pápa 1944 karácsony estjén elmondott rádióbeszéde*. Budapest: Actio Catholica Országos Elnöksége, 1946. és XII. Pius pápa: *A demokráciáról* (ford. SCHROTTY Pál). Vác, 1946. (A Demokrácia Könyvtára, szerk. Barankovics István, I. köt.). Az utóbbi fordítás helytállóságával kapcsolatos aggályokról ld. HANTOS-VARGA Márta: A magyar katolicizmus és az „igazi demokrácia” 1945–46-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 16. évf., 2015/1. 118–120. A rádióbeszéd értelmező-elemző bemutatására ld. FEJÉRDY András: *Opus iustitiae pax. Kommentár*, 2007/5. 39–42.

uralom alatt élő polgároknak és a demokratikus állam vezetőinek kívánatos jellemvonásait taglalja.

A demokráciában élő polgárok két fő joga, hogy egyrészt kifejezzék véleményüket a rájuk terhelt kötelességekről és áldozatokról; másrészt, hogy ne kelljen engedelmeskedniük anélkül, hogy meghallgatnák őket. XII. Piusz különbséget tesz nép és tömeg között. A nép tagjai tisztában vannak saját felelősségükkel és nézeteikkel, míg a tömeg folyton külső indításra vár és könnyen áldozatává válik annak, aki ki akarja használni ösztöneit. A tömeg támogatásával fenntartott állam pusztá gépezet, amely ráerőszakolja szeszélyeit a nép jobbik részére, a közérdek rovására. A pozitív értelemben vett nép demokráciája azonban mindenkinek biztosítja azt a szabadságot, hogy tisztességgel élje saját életét. Ezt a műveltségi, vagyoni, társadalmi helyzetbeli különbözőségeket sem akadályozzák, ha a viszonyokat igazságosság és kölcsönös szeretet hatja át. Ezzel szemben a tömeg szeszélyeinek kiszolgáltatott államban az egyén erkölcsi kötelességével együtt járó szabadság zsarnokságba fordul és szabad folyást enged egyesek vágyainak mások kárára. Az egyenlőség színtelen uniformizmussá válik és a becsület érzése, a személyes aktivitás, a hagyománytisztelet és a méltóság eltűnnek.

A beszéd a demokratikus állam vezetői kapcsán először hangsúlyozza, hogy parancsoló hatalomra demokratikus államban is szükség van. Ezt követeli „a dolgok és célok abszolút rendje”, melyben az ember kötelességei és jogok alanya, de egyben a társadalmi élet gyökere és célja is, aki létében és életében az államra mint tekintéllyel rendelkező, szükségképpen közösségre utalt. Az ember méltósága Isten képmásának méltósága, az állam méltósága az Isten által szándékolt erkölcsi közösség méltósága, a politikai tekintély méltósága pedig az Isten tekintélyében való részvételének méltósága. E viszonyrendszer felismerése és tiszteletben tartása minden állam, így a demokratikus állam kötelessége is, különben saját tekintélyét ássa alá és a demokratikus forma csak álarca lesz annak, ami valójában nem demokratikus. Demokráciában ennek kulcsa a népképviselők kezében van. Az ő erkölcsi színvonaluk, gyakorlati alkalmasságuk és értelmi képességük meghatározó a demokratikus kormányzat alatt élő emberek számára. Lélekben és jellemben kiváló személyekre van tehát szükség, akik az egész nép, s nem részérdekek képviselőiként tekintenek magukra. Különösen vészterhes, így a nép befolyásolhatóságát növelő időkben fontos, hogy tisztánlátásukkal és körültekintő jóságukkal biztosítsák a nemzeti egységet és egyetértést.

XII. Piusz hozzáfűzi azt is, hogy az egészséges demokrácia nem jelenthet olyan állami abszolútizmust, amely nem tiszteli a természetjog és a kinyilat-

koztatott igazság elvei által jelentett korlátokat. Ezekhez a pozitív jognak is igazodnia kell.

2.3. XXIII. János: *Pacem in terris* (1963)

XXIII. János *Pacem in terris* kezdetű enciklikája többször is hivatkozik XII. Piusz 1944. karácsonyi rádióbeszédére, s a demokráciával összefüggésben elsősorban az állampolgári részvételre helyezi a hangsúlyt. „Az emberi személy méltóságával együtt jár az a jog, hogy az államügyekben tevékenyen részt vegyen és azt a polgárok közjává fordítsa”. Az Istentől származó tekintély nem jelenti azt, „hogy az embereknek ne lenne meg a joga megválasztani, hogy kik álljanak az állam élén, és milyen legyen az állam formája, és meghatározni a gyakorlandó hatalom szabályait és határait”. XXIII. János hozzáteszi, hogy az államról szóló egyházi tanítás „bármilyen igazi demokratikus állam kormányzási formájával összeegyeztethető”. Az enciklika a részvétel és a választójog előnyeiként említi, hogy a tisztviselők gyakrabban találkozáva a polgárokkal jobban felismerik, milyen intézkedések mozdíthatják elő a közjót; a köztisztviselők viselőinek időszakos váltakozása pedig megelőzi a hatóságok elöregedését és új életerőt ad nekik.⁷

2.4. II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et spes* (1965)

A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója tudatosan reflektál azokra a „mélyreható átalakulásokra”, amelyek „a népek kulturális, gazdasági és társadalmi fejlődésének következményei” és átformálják a politikai közösség életét. Ezeknek, s „az emberi méltóság elevenebb tudatának” köszönhető, hogy átalakul a polgárok és a közhatalom viszonya, s nagyobb figyelmet kapnak és erősebb védelmet igényelnek a személy közéleti jogai, mint a gyülekezés, a társulás, a véleménynyilvánítás, a magán és nyilvános vallásgyakorlás. Ezek előfeltételei annak, hogy az állampolgárok „tevékenyen részt vehessenek az állam életében és irányításában”. Az állampolgári részvételre ugyanis növekszik az igény: „[a] kulturális, gazdasági és társadalmi haladással

⁷ XXIII. JÁNOS pápa: *Pacem in terris* kezdetű enciklikája. In: TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest, Szent István Társulat, 1993. 26., 52., 73–74. pont, 167., 172. és 176.

együtt sokakban erősödik az óhaj, hogy nagyobb részt vállalhassanak a politikai élet alakításában”.⁸

A politikai közösség alapjai ettől még nem változnak: az ember közösségi lény, tehát szüksége van egy olyan közösségre, amelyben kibontakoztathatja „a teljes értelemben vett emberi életét”. Az állam tehát a közjóért létezik, „[a] közjó pedig magában foglalja mindazokat a társadalmi életfeltételeket, amelyek lehetővé teszik az emberek, családok és társulások számára, hogy teljesebben és könnyebben érhék el végső céljukat”. Szükségszerű a tekintély is, „amely az összes polgárok erőfeszítéseit a közjóra irányítja”, nem elnyomással, hanem az emberek szabadságára és felelősségtudatára építő módon. A megfelelő politikai rendszer megválasztása és a vezetők kijelölése a polgárok dolga, az államhatalmat pedig az erkölcsi rend korlátait tiszteletben tartva, a közjó érdekében kell gyakorolni. Ha elnyomóvá válik, a polgárok szabadságában áll saját és mások jogait megvédeni. A politikai közösség intézményi kialakítása sokféle lehet és ez „a nép sajátos szellemének és történeti fejlődésének” függvénye is. Az intézmények célja azonban mindig a közjó, „a művelt, békeszerető és mindenki iránt jóindulatú ember kialakítása”.⁹

A *Gaudium et spes* ilyen gondolatmenet után jut el minden ember közéletbe való bekapcsolódásának fontosságához.

„Teljes összhangban van az emberi természettel, hogy olyan politikai és jogi struktúrákat találjanak, amelyek egyre jobban és bármi néven nevezendő megkülönböztetés kizárásával hathatósan biztosítják minden állampolgár szabad és cselekvő részvételét mind a politikai közösség jogi alapjainak megalkotásában, mind a közügyek irányításában, mind a különféle intézmények munkaterületének és céljainak meghatározásában, mind pedig a vezetők megválasztásában”.¹⁰

A lelkipásztori konstitúció szerint a szabad szavazás lehetőségével élni nemcsak jog, hanem kötelesség is, a közjó érdekében. A Krisztus-hívőknek különösen is oda kell figyelniük sajátos hivatásukra a politikai közösségben: tettekkel kell szolgálniuk a közjót és példát kell mutatniuk arra, hogy miként

⁸ II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et spes*. Az Egyház a mai világban kezdetű konstitúciója. In: TOMKA–GOJÁK (szerk.) i. m. 73. pont, 253–254.

⁹ Uo. 74. pont, 254–255.

¹⁰ Uo. 75. pont, 255.

lehet összhangba hozni a személyes kezdeményezést a szolidaritással. „A földi ügyek rendezését illetően ismerjék el a véleménykülönbségek jogosságát, és tiszteljék azokat a polgártársakat, akik egyénileg vagy csoportot képezve becsületesen védik eltérő álláspontjukat.” A politikai pártok is a közjó megvalósítására törekedjenek, soha nem helyezve az elé saját részérdekeiket. A *Gaudium et spes* felhívja végül a figyelmet a nép és az ifjúság állampolgári és politikai nevelésének fontosságára. „Akik alkalmasak, vagy alkalmassá tehetőek a politika nehéz, de egyszersmind nemes mesterségére, készüljenek fel rá, és a maguk kényelmével és anyagi érdekeivel nem törődve igyekezzenek azt gyakorolni.”¹¹

2.5. VI. Pál: Octogesima adveniens (1971)

A *Rerum novarum* enciklika nyolcvanadik évfordulójára VI. Pál pápa által kiadott *Octogesima adveniens* című apostoli levél a korszak alapvető törekvései között említi az egyenlőséget és a részvételt, melyeket az emberi méltóság és szabadság megnyilatkozási formáinak tart, valamint a társadalmi és politikai demokráciát, amely belőlük fakad. Ezek igénye vezet el ugyanis egy demokratikus társadalmi modell felé, amelyre elméleti és gyakorlati kísérletek is születtek már, de „minden tekintetben megfelelőnek egyik sem bizonyult”. Az enciklika szerint a keresztények kötelesek részt venni a megfelelő megoldás kutatásában, akárcsak a társadalom szervezésében és életében, az egyéni törekvések ugyanis a közjó alkotóelemévé válhatnak.¹² A modern kor emberének a felelősségben és a döntésekben való részvételének követelése annál jogosabb, „minél magasabb a kulturális színvonal, minél inkább kifejlődik az érzék a szabadság iránt, és főképpen minél jobban megérlelődik az emberekben az a belátás, hogy a jövő létfeltételeinek meghatározásában micsoda súlyuk van mostani döntéseiknek...”. Akkor is igaz ez, ha „a választási lehetőségek, amelyek között dönteni kell, egyre összetettebbé válnak a bennük rejlő következményeik miatt, a figyelembe veendő szempontok csak sokasodnak, és egy döntés hatásainak prognosztizálása végül mind kockázatosabb...”.

¹¹ Uo. 75. pont, 255–256.

¹² VI. PÁL pápa: Octogesima adveniens kezdetű apostoli levele. In: TOMKA–GOJÁK (szerk.) i. m. 22. és 24. pont, 328–329.

„[M]eg kell találni a demokrácia új, a mai élettel összhangban lévő formáit, mégpedig úgy, hogy ne csupán a lehetőség legyen adva mindenki számára a tájékozódáshoz és a véleménynyilvánításhoz, hanem objektíve is legyenek mintegy rászorítva az emberek a feladatokban és a felelősségben való közösségi részvállalásra”.¹³

2.6. II. János Pál: *Sollicitudo rei socialis* (1987)

II. János Pál pápa *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája csak érintőlegesen foglalkozik a demokrácia kérdésével. A „Néhány különleges eligazítás” című VI. fejezetben az igazságtalan struktúrák, köztük az igazságtalan politikai struktúra reformját szorgalmazza, „hogy a korrump, diktatórikus vagy hatalmaskodó rendszert a közügyekben való részvételt biztosító demokratikus rend váltsa fel”. Az enciklika ennek a folyamatnak a terjedését kívánja, feltéve, hogy „minden állampolgárnak a közéletben való felelős részvételét, a jogbiztonságot, az emberi jogokat biztosítja”.¹⁴

2.7. II. János Pál: *Centesimus annus* (1991)

A pápai enciklikák közül mindmáig II. János Pál pápa *Centesimus annus* kezdetű enciklikája adja a legátfogóbb tanítást a demokráciáról, egyúttal megfogalmazza a demokratikus berendezkedések kritikáját is. Kifejezi, hogy „nagyra értékeli a demokratikus rendszert, mint olyan rendszert, amely biztosítja a polgárok számára a politikai döntésekben való részvételt és garantálja a kormányzottaknak, hogy maguk válasszák meg és ellenőrizzék vezetőiket, vagy békés formában leváltsák őket, ha szükségesnek látszik”. Rögtön hozzáfűzi azonban, hogy „valódi demokrácia csak »jogállamban« és az emberi személy helyes értelmezése alapján lehetséges”. Szorgalmazza a „társadalom személyességének” növelését „a részvétel és a közös felelősség struktúráinak megteremtése által”. Kritikusan mutat rá arra, hogy az agnoszticizmust vagy szkeptikus relativizmust gyakran tévesen a politikai demokráciának megfelelő filozófiának és magatartási formának tekintik, s úgy hiszik, hogy az igazság a

¹³ Uo. 47. pont, 341–342.

¹⁴ II. JÁNOS PÁL pápa: *Sollicitudo rei socialis* kezdetű enciklikája. In: TOMKA–GOJÁK (szerk.) i. m. 44. pont, 522.

többség és a politikai erőviszonyok függvénye. Ezzel szemben felhívja a figyelmet az alapvető értékekre, melyek nélkül a demokrácia könnyen „leplezetlen totalitarizmusba” fordul.¹⁵

A *Centesimus annus* kezdetű enciklika a marxista totalitarizmus bukását követően fellendülő demokratikus eszme előretörését is ellentmondásosnak értékeli. Rögzíti egyrészt azt a követelményt, hogy a demokráciák az emberi jogok biztosításával vessenek maguknak „hiteles és szilárd alapot”. Ezek az élethez való jog, a magzat életjogát is ideértve; a „meg nem bontott családi kötelékben” és a „személyiségfejlődésnek megfelelő erkölcsi környezetben” való élés joga; az igazság keresésének és megismerésének, s ezek által a saját szabadság és értelemi képesség gyarapításának joga; a munka által a föld javainak használhatóvá tételében való részvétel és a saját és a hozzátartozók megélhetése biztosításának joga; a szabad családalapítás, gyermekvállalás és -nevelés, a nemiség felelősséggel való megélésének joga; végül mintegy ezek foglalataként a vallásszabadság, „amely úgy tekintendő, mint jog arra, hogy hite igazságának és személyisége transzcendentális méltóságának megfelelően éljen az ember”. Megjegyzi azonban, hogy még a demokratikus országokban sem mindig tisztelték ezeket egészében. Itt nemcsak az abortuszok gyakorlataira kell gondolni, hanem a közjó iránti érzék csökkenésére is: „elvesztették azt a képességet, hogy a döntéseket a közjónak megfelelően hozzák”, s nem az igazságosság és az erkölcs mércéjét veszik alapul, hanem azt, hogy mekkora választói vagy milyen súlyú pénzügyi csoportok állnak a követelések mögött. Ez negatívan hat vissza a demokráciára, mivel „bizalmatlansághoz és fásultsághoz” vezet és aláassa a lakosság politikai aktivitását. Ezzel együtt az enciklika kijelenti, hogy „[a]z egyház tiszteletben tartja a demokratikus berendezkedés jogos szabadságát”, de egyúttal jelzi azt is, hogy nem kívánja előnyben részesíteni valamely intézményi vagy alkotmányos formát.

3. Összefoglalás

A fenti vázlatos áttekintés után immár összefoglaló jelleggel is megragadhatók a demokráciáról szóló katolikus egyházi tanítás egyes hangsúlyos részei, a maguk történeti kibontakozásában.

¹⁵ II. JÁNOS PÁL pápa: *Centesimus annus* kezdetű enciklikája. In: TOMKA–GOJÁK (szerk.) i. m. 46. pont, 570–571.

Az, hogy a demokrácia az államról szóló egyházi tanítással önmagában nem ellentétes, hanem elfogadható berendezkedés, már 1888-ban megjelenik XIII. Leó *De libertate humana* kezdetű enciklikájában. Ugyanekkortól egyértelmű és ismételten hangsúlyozott követelményként szerepel az is, hogy az egyén jogait (a természetjog és a kinyilatkoztatott igazság korlátait) a demokráciában is tiszteletben kell tartani. XII. Piusz 1944. évi karácsonyi rádióbeszéde szerint a helyes demokrácia erkölcsi előfeltételektől is függ, mert csak morálisan érett néppel (nem pedig indulatainak kiszolgáltatott tömeggel) kerülhető el a demokratikus berendezkedés torzulása. Különösen is magas morális elvárásnak kell megfelelniük a nép képviselőinek.

XXIII. János Pál pápa *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában, 1963-ban jelenik meg hangsúlyosan az a gondolat, hogy az államügyekben való tevékeny részvétel az emberi méltóság része, s hogy az egyénnek e részvétele révén a közjó előmozdítójává kell válnia. A *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció (1965) már egyenesen kötelességként fogalmazza meg a polgárok számára, hogy éljenek a szabad szavazás jogával. Itt jelenik meg különös hangsúllyal az állampolgári nevelés fontossága is a demokráciával összefüggésben, amely mögött ott van az állampolgári részvétel iránti igény növekedésének tapasztalata is. VI. Pál *Octogesima adveniens* kezdetű apostoli levele 1971-ben már általánosságban azt szorgalmazza, hogy a polgárok legyenek mintegy rászorítva a feladatokban és a felelősségben való közösségi részvállalásra, előfeltételezve természetesen szabad tájékozódásuk és véleménynyilvánításuk lehetőségét. Végül II. János Pál pápa 1991-ben a *Centesimus annus* kezdetű enciklikában kifejti a korszellemnek azokat a vonásait, amelyek korunkban a demokrácia félreértéséhez és kiüresítéséhez vezetnek: az agnoszticizmust és a szkeptikus relativizmust, az igazság pillanatnyi többségtől függő valóságként történő felfogását, a közjó iránti érzék csökkenését és a közjó helyett a részérdekek szolgálatát. Bár az enciklika „a részvétel és a közös felelősség struktúráinak megteremtését” szorgalmazza, egyedül kívánatos intézményi vagy alkotmányos formát nem állapít meg.

Ezek a megállapítások természetesen „együtt olvasandók” a politikai közösségről és az államról szóló hagyományos egyházi tanítással. Ennek summája talán így fogalmazható meg: minden politikai berendezkedés célja végső soron az egyén, aki közösségi lényként törekszik arra, hogy személyes értékeit kibontakoztassa és az örök üdvösségre jusson. Méltóságának része az is, hogy hozzájáruljon a közjó megvalósításához. Az emberi közösségben, így a demokratikus rendszerben is, természetes a vélemények sokfélesége, ezért szükség van törvényes tekintélyre, amely az egyes polgárok törekvéseit a közjó-

ra irányítja. Ennek részletes intézményi kialakítása sokféle lehet, függ az adott közösség történeti fejlődésétől, hagyományaitól, kultúrájától is. A demokrácia a katolikus egyházi tanításban nagyra értékelt forma, de nem önmagában cél, hanem inkább eszköz,¹⁶ amelynek helyes kialakítása végső soron azon múlik, hogy milyen mértékben váltja valóra a közjót, mennyire tartja tiszteletben a teremtett világ törvényszerűségeit és biztosítja az egyének és közösségek mindazon természetes jogait, amelyek által kibontakozásuk lehetőségessé válik.

¹⁶ Vö. AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKA PÁPAI TANÁCSA i. m. 208.